

Lillhårdals kyrka

Omläggning av skiffertak, 2020

Härjedalens kommun, Jämtlands län, Härnösands stift

Henrik Ylikoski

RAPPORT – JAMTLI 2021:2
ISSN 1654-2045

Utgivning och distribution:

Jamtli

Box 709

831 28 Östersund

Tel. 063-15 01 00

Fax 063-10 61 68

© Jamtli 2021

Redigering och layout av framsida: Lena Ljungqvist

Bilder: Henrik Ylikoski där ej annat anges.

ISSN 1654-2045

Innehållsförteckning

Inledning	3
Karta	4
Historik.....	5
Antikvariska resonemang	5
Befintligt utseende och skador före åtgärder	6
Tak.....	6
Spiror	6
Genomförda åtgärder och iakttagelser	6
Tak.....	6
Ståndskivor.....	7
Vattenavrinning.....	7
Ventilationshuv	7
Spiror	7
Grindstolpar	8
Bilder.....	9
Administrativa uppgifter	21

Inledning

Länsstyrelsen Jämtlands län beviljade 2018-06-14 Härjedalens pastorat tillstånd till omläggning av skiffertak på Lillhärjals kyrka i Härjedalens kommun (Länsstyrelsens dnr 433-8768-2017). Beslutet grundade sig på en skadebeskrivning och åtgärdsförslag framtaget av Takskifferspecialisten AB. Länsstyrelsen beviljade 2020-06-16 tillstånd gällande restaurering av takspiror i samband med omläggning av skiffertak på Lillhärjals kyrka i Härjedalens kommun (Länsstyrelsens dnr 433-4265-2020).

De genomförda arbetena har omfattat omläggning av skiffertak på kyrka, därtill hörande plåtarbeten samt restaurering av spiror. Skifferarbeten har utförts av Takskifferspecialisten och plåtarbeten av Winther Bygg AB. Arbetena på Lillhärjals kyrka har genomförts under perioden maj-september 2020. Jamtli har genom antikvarie Henrik Ylikoski ansvarat för antikvarisk medverkan och följt arbetets olika skeden.

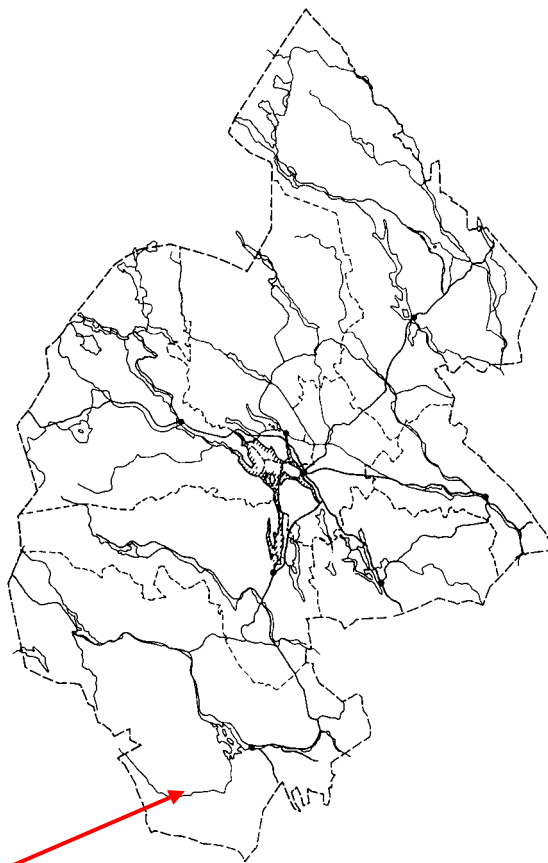
Ett startmöte hölls 2020-05-13 och slutbesiktning 2020-09-10. Arbetet som helhet har följt de handlingar som låg till grund för länsstyrelsens beslut och de anvisningar som lämnats av medverkande antikvarie. Arbetena kan anses ha utförts på ett antikvariskt godtagbart sätt.

Besöksprotokoll, fotografier, ritningar och andra handlingar som rör ombyggnaden finns i läns-museets arkiv.

Östersund 11 januari 2021

Henrik Ylikoski
Antikvarie

Karta

Ur Lantmäteriets öppna data

Historik

Lillhärdal bröts ut ur Svegs socken 1407. Den nuvarande kyrkan är delvis medeltida. På kyrkans södra mur finns invändigt rester av senmedeltida kalkmålningar som togs fram vid en restaurering 1979-80. Kyrkan om- och tillbyggdes åren 1770-71 av byggmästare Pehr Olofsson i Dillne. Ett torn av trä tillkom 1805, av byggmästare Pål Pehrsson i Stugun. År 1880 genomfördes en större renovering, både exteriört och interiört. År 1929 kläddes torntaket med kopparplåt och år 1949 ersattes den tidigare spåntäckningen på långhuset av skiffer från Grythyttan i Västmanland. I och med järnvägens framdragande och öppnandet av stationen Grythytted 1879, kom skifferbrottet i Grythyttan snabbt att expandera till det största i landet. Omkring 500 kyrkor kom att få tak från Grythyttan. Under 1960-talet sjönk dock efterfrågan och brytningen av takskiffer upphörde. Kyrkan i Lillhärdal genomgick en exteriör- och interiör restaurering 1979-80. År 2015 målades tornet och torntaket koppartäckning förnyades (Jamtli 2016:19).

Figur 1 Lillhärdals kyrka 1914 Foto: Eric Festin, JLM, Reproneg 83 X-257/4-5.

Antikvariska resonemang

Avsikten med en kulturhistorisk restaurering är att enbart åtgärda tekniskt skadade delar. Det måste göras stor åtskillnad mellan förslitningsskador och tekniska skador. Förslitning är förändringar som berättar om byggnadens ålder och om hur byggnaden/byggnadsdelen har använts. Denna typ av förslitningsskador ingår därmed i det kulturhistoriska värdet. En teknisk skada är en skada som nu eller i en omedelbar framtid äventyrar byggnadens fortlevnad. Under sommaren 2020 har skiffertaket på långhus och sakristia åtgärdats. Skiffertäckningen har plockats bort, underlaget har kompletterats, sedan har de gamla skifferplattorna lagts tillbaka. Att bevara ett gammalt skiffertak, istället för att ersätta det med ett annat takmaterial, innebär att upplevelsen av byggnaden är densamma som före insatsen. Trots att insatser måste göras, är meningen med varje allvarligt syftande restaurering att man efter avslutad insats drar sig tillbaka så omärkligt som möjligt. Varje del som byts ut kan bara berätta om hur man tänkte och gjorde i början av 2020-talet.

Befintligt utseende och skador före åtgärder

Tak

Under sommaren 2017 upptäcktes takläckage i Lillhärdals kyrka. Taksskifferspecialisten fick i uppdrag att lokalisera och åtgärda skadan. I samband med att rännalarna revs upp, uppdagades att de dolda inskottsplåtarna var utjänta. Dessa byttes ut och skiffern spikades tillbaka samtidigt som övriga skiffertaket sågs över. Det noterades vid skadetillfället att skiffertaket var spikat med ovanligt kort spik (35 mm) som hade krupit ut ur underlaget, vilket innebar att skiffern satt löst. Den 70 år gamla underlagspappen var i dåligt skick och fungerade inte längre som tätskikt. Plåtarna av galvad stålplåt som täckte skarven mellan brädinklädningen och det nedre takfallet glipade på flera ställen. Takrotet var glest, vilket resulterat i att vissa skifferrader endast var spikade genom underlagspappen. Den synliga brädinklädningen i mötet mellan övre och nedre takfallet (italianen) var i behov av tjärning.

Spiror

I samband med pågående arbeten på Lillhärdals kyrkas tak, kom frågan upp ifall de tre spirorna som sitter på långhuset också skulle åtgärdas. Utifrån deras placering på taket kan man anta att de hör till 1700-talets ombyggnad av kyrkan. De tre spirorna är tillverkade av smidesjärn med dekorationer i mässingsplåt. Fästet till spirorna sitter med stora smidda spikar. Senast spirorna åtgärdades (1980?) tog man inte loss fästet, istället kapades stången av. Spirorna försågs sedan med en hylsa som trätts över den kvarsittande delen av stången och låsts fast med en skruv.

Spirorna har lite olika utformning. Den mellersta är högre än de båda andra och har formen av ett kors. Nedtill på alla tre sitter en krans av åtta förgyllda klot på grenar. Halvvägs upp sitter ett större klot på mittstången. De båda mindre spirorna fortsätter vidare med en korg i smide, en förgylld vimpel och avslutas med en förgylld sol. Korsarmarna på den mellersta spiran avslutas av förgyllda klot. Vidare uppåt följer en förgylld vimpel och spiran avslutas av en förgylld stjärna.

Mindre rostangrepp och sliten färg förekom på spirorna före åtgärd. Förgyllningen var sliten och delar av dekorationer i form av mindre klot saknades.

Genomförda åtgärder och iakttagelser

Tak

Allt takskiffer demonterades och den gamla underlagspappen revs bort. I samband med demontering av takskiffer upptäcktes en skifferplatta med inskriptionen *Gunnar Stenberg den 14/6 1949*. Plattan togs omhand och förvaras i kyrkan. Det gamla rotet var i bra skick och man hittade inga rötskador under pappen. Takrotet rensades från spik och fastsättningen av rotet kompletterades. En 12 millimeters plywood (CE2+) skruvades fast i befintligt takrote. På plywooden monterades underlagspapp Icopal YEP 2500 med klisterkant. Sedan återmonterades befintligt takskiffer med syrafast 50 mm skifferspik.

Rostfria inskottsbitar har använts i vinkelrännor, nockar och i möte mot vägg. I åtgärdsförslaget står att man skulle använda insticksbitar i koppar. Enligt entreprenören var de gamla insticksplåtarna av järnplåt. Han menade att man brukar använda insticksplåtar av koppar, när övriga plåtarbeten på taket är av koppar. På Lillhärdals kyrka används (i enlighet med åtgärdsprogrammet) fabrikslackad plåt till plåtarbetena. De insticksplåtar som används på Lillhärdals kyrka har enligt entreprenören, minst lika lång hållbarhet som motsvarande av koppar. Den gamla skiffern fick kompletteras med 106 kvadratmeter skiffer (Grythyttan 11*6) som ersättning för trasiga plattor. Åskledarna har försetts med nya fästen.

Den synliga brädinklädningen i mötet mellan övre och nedre takfallet tjärades två gånger med Claessons dalbrända tjära typ RR.

Ståndskivor

I mötet mellan tornets spånklädda fasad och skiffertaket, har man kapat den nedre delen av spånen på tornet, 15 cm upp från rotet, för att kunna montera den nya ståndskivan. Före åtgärd satt ståndskivan uppstucken mellan spånen. Den del som satt mot vägg var målad i fasadkulör. Den kapade ytan på spånen målades med Wibol linoljefärg (1 grundning och 2 strykningar) i samma kulör som användes vid målning av tornet år 2015 (NCS S 1002-Y). Den nya ståndskivan mot tornet i svart, har försetts med en vit täckplåt i stället för att låta det svarta fortsätta upp på fasaden (Plannja greencoat svart matt och varmvit).

I mötet mellan sakristians tak och långhusväggen, fick den nya ståndskivan samma höjd som den gamla ståndskivan.

Plåten som täckte skarven mellan brädinklädningen och det nedre takfallet har ersatts med en ny.

Till mindre putslagningar i anslutning till ståndskiva och lagning av hål efter ställning har man använt hydrauliskt kalkbruk (Weber 148). Ytorna avfärgades sedan med släckt murkalk E som blandats med vatten. Lagningarna framträder efter åtgärd som ljusa fläckar på fasaden.

Vattenavrinning

All vattenavrinning byttes ut (Lindab antikvit), inklusive rännkrokarna som kompletterades med stagband. Då kyrkan har en långt utdragen betongsockel, avslutas stuprören nedåt av en öppen ränna som fästs i stupröret och som i framkant vilar på stödben. Därmed går det att lyfta upp rännan för att komma åt med gräsklippare närmast sockeln. Tidigare satt en bit hängränna längst ner för att vattnet från stuprören inte skulle rinna ner efter sockeln.

Ventilationshuv

Ventilationshuv på sakristians tak har förnyats i enlighet med åtgärdsförslaget. Helbeslagning av ventilationshuv har utförts av 0,6 mm fabrikslackerad stålplåt i standardkulör (svart).

Spiror

De tre spirorna plockades ner och åtgärdades i verkstad. Stängerna stålborstades, rengjordes och målades 3 gånger med Wibol rostskyddsfärg/primer.

Kloten byttes ut mot nya, tillverkade av kopparplåt (0,7 mm). Befintliga klot var tillverkade i förgylld mässing vilket är hårt och sprött. De nya i koppar ska förhoppningsvis hålla bättre.

Klot, vimplar och solar rengjordes/slipades med ammoniaklösning, grundades med Beckers metall primer, därefter 2 strykningar med linoljefärg i gul kulör, Lefranc guldgrund och dubbelförgyllning med 23 $\frac{3}{4}$ guld.

Fästena rostskyddsmålades, innan de åter doldes under skiffertäckningen. Efter att spirorna återmonterats, kompletterades med en anslutningsstos mot skiffertäckningen.

Grindstolpar

Grindstolparna vid öppningarna in till kyrkogården (tre par) är täckta med skiffer. Även dessa kom att åtgärdas i samband med takomläggningen. Skiffret demonterades och åtgärdades på samma sätt som takytorna på kyrkan. Anslutningen mellan skiffer och de kors som avslutar grindstolparna, kompletterades med en stos.

Bilder

Figur 2 Skarven i rotet visar takets form innan tornet tillkom 1805.

Figur 3 Springorna mellan brädorna syntes tydligt inne på vinden, efter att taktäckningen plockats bort.

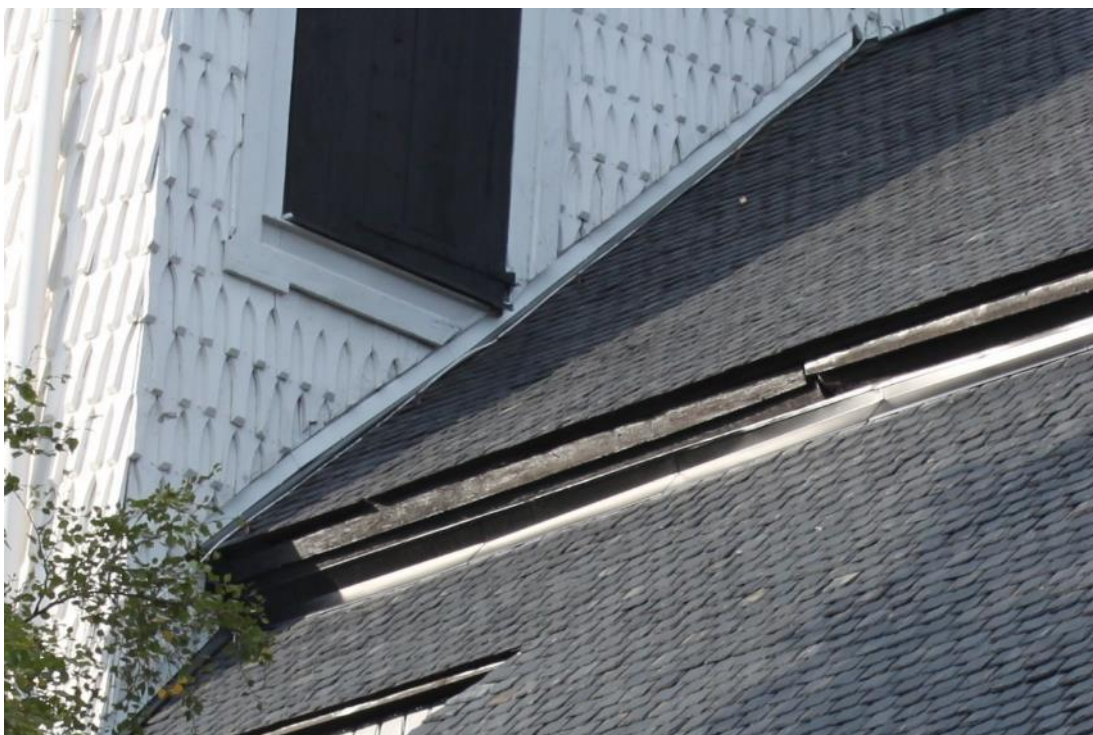
Figur 4 I samband med demontering av takskiffer upptäcktes en skifferplatta med inskriptionen "Gunnar Stenberg den 14/6 1949".

Figur 5 Före åtgärd satt ståndsivian uppstucken mellan spånen och var målad i fasadkulör.

Figur 6 I mötet mellan tornets spånklädda fasad och skiffertaket, kapades den nedre delen av spåntäckningen, för montage av den nya ståndskivan.

Figur 7 Den nya ståndskivan mot tornet, har försetts med en vit täckplåt.

Figur 8 Hängränna på sakristia före åtgärd.

Figur 9 Hängränna på sakristia efter åtgärd. Den nya rännan har försetts med stagband.

Figur 10 Avslutning på stuprör före åtgärd.

Figur 11 Avslutning på stuprör efter åtgärd.

Figur 12 Ventilationshuv före åtgärd.

Figur 13 Ventilationshuv efter åtgärd.

Figur 14 Den västra spiran före åtgärd.

Figur 15 Fästet till spirorna sitter med stora spikar.

Figur 16 Delar av dekorationer i form av mindre klot på spirorna saknades före åtgärd.

Figur 17 Gammal och nyttillverkad knapp. Foto: Torbjörn Cajonberg.

Figur 18 Spirorna under arbete. Foto: Kent Widell.

Figur 19 Spira efter målning och fyllning. Foto: Kent Widell.

Figur 20 Spiorna åter på plats efter åtgärd.

Figur 21 Grindstolpar mot söder före åtgärd. Foto: Julia Cronqvist, Jamtli

Figur 22 Grindstolpar mot söder efter åtgärd.

Figur 23 Grindstolpar mot väst före åtgärd. Foto: Julia Cronqvist, Jamtli

Figur 24 Grindstolpar mot väst efter åtgärd.

Figur 25 Lillhärdals kyrka efter åtgärd 2020.

Administrativa uppgifter

Objekt:	Lillhärdaals kyrka
Fastighetsbeteckning:	LILLHÄRDALS PRÄSTBORD 1:2
Jamtli's diarienummer:	114-2020-F8ACC
Länsstyrelsens diarienummer:	433-8768-2017, 433-4265-2020
Uppdragsgivare:	Härjedalens pastorat Råndalsvägen 12 840 93 Hede
Entreprenör:	Winther Bygg AB Box 475 891 29 891 51 Örnköldsvik
Underentreprenör:	Takskifferspecialisten AB Lokavägen 9 712 60 Grythyttan
Antikvarie:	Stiftelsen Jamtli Box 709 831 28 Östersund

RAPPORTSERIE – JAMTLI, 2021

ISSN 1654-2045

- 2021:1 Huså herrgård. Fasadrestaurering 2020
Sara Höglund
- 2021:2 Lillhärdals kyrka. Omläggning av skiffertak, 2020
Henrik Ylikoski
- 2021:3 Bostadshus i Lungre. In- och utvändiga åtgärder, 2020
Henrik Ylikoski